

Da l'En al Mississippi

Autor(en): **Dazzi, Giochen**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **104 (1991)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-235595>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Da l'En al Mississippi

da dr. Giochen Dazzi

Quista descripziun d'ün viedi aventürier düraunt da Seguonda guerra mundiela es cumparieu aint il Sain Pitschen dal 1942, 13evla anneda. Nus ingrazchains a l'autur ch'el ans ho miss a dispusiziun quist text chi'd es uossa – 50 ans zieva – ün purtret istoric. La redacziun.

Ün'uretta aunz cu banduner mi'Engiadina, cumpagnains ün manglo conumaun a sieu ultim pos. Na be noss sains, ir il schuschuri da l'En tuna hoz different in mia uraglia; que am pera dad udir ün refrain tragic chi nun es oter cu la resonanza da meu cour, perche uossa es rivo il mumaint da piglier cumgio da mia val. Ün sguard aint vers la gruppa dal Bernina ed ün ultim giò vers il Piz d'Esan, ed eau pigl cumgio da l'Engiadina, inua chi restan inavous mieus chers, bgers amihs e bellas algrudaunzas. Che müdeda cha que det in noss'Europa daspö l'ultima vouta cha pigliet cumgio da l'En per ir i'l ester! Set pajais gnittan assaglieus infra ün an; lur armedas, zieva cumbats per part fich dürs, as suottamettettan ad üna ferma e bain condütta armeda, munida cullas megltras invenziuns tecnicas per metter l'Europa in malura. Quatter oters stedis libers as suottamettettan da principi innò, sainza resistenza.

Cun che sentimaints piglia ün Engiadinais cumgio da sia patria in fatscha a tels temps burrascus? Ün unic e fervent giavüsch: Svizra, resta libra, Svizra, – tuot il rest pigliains cun pazienzcha, minchadi que ch'el ans spordscha. Nu turner pü e nu revair pü ad ün e l'oter, que sun evenimaints normels d'üna vita umauna. Ma ch'ün stedi avess da perder sia independenza zieva 650 ans d'existenza, que nun es bod na imaginabel.

Quauntas difficulteds e schicanas cha s'ho hoz per obtgnair ils visums da transit per passer ils cunfins, cur cha'ls differentes stedis müdan lur regulativs auncha pü svelto cu l'ora, que so be quel chi ho gieu da ruzgiglier vi da quista düra nuscha.

A Ginevra tira adimaint l'edifizi da la Lia da las Naziuns che bella e preziosa chosa cha s'avaiva vulieu funder; però l'ideja nu pudet gnir realiseda causa differentes obstaculs ch'ün vess sainza dubi pudieu survendscher. Scha *tuot* ils pövels avessan musso lur volunted eir culs fats, e na perseguito be lur interess particulers, schi s'avess que pudieu eviter

quista guerra. La via normela per ir a Valence maina sur Lyon; l'an passo gnit però saglianto in ajer ün grand viaduct tres la 5evla culuonna, uschè cha hoz maina la viafier sur Annecy a Grenoble ed a Valence. La Savoia es üna stupenda cuntredgia chi sumaglia bger a nos pajais. Sül fer not passains tres la Savoia Ota, e cò pigl cumgio da naiv e glatsch etern per püs ans. Da las consequenzas da la guerra nu's bada bger sül traget frances. Nos vagun ho tuottas comoditeds dals chars internaziunels. La cuntredgia es fich früttaivla, listess regna accò illa zona libra vaira misiergia. Am vain adimaint la charta dal principi meg da mieu laborant a Lyon, illa quela el am scriva cha daspö duos mais el nu vzet ün ardöffel ne üna coppa pasta; che müdèda dad aunz! La gliעד cun la quela d'he occasiun da discuorrer sün nossas fermativas, pütost giò d'anim ed as stramainta dad ir in ün seguond inviern chi la mussaro aunch'in ün oter möd il barb'Andrea. Eir in Frauntscha vain intensiveda la cultivaziun dal terrain; vers il süd sun inters tragets mel cultivos; neir accò nun es il problem d'üna megltra cultivaziun realisabel in cuort temp, cur chi mauncha bod tuottaffat la gliעד, las maschinas e la benzina. A's vezza bain bger militer, pustüt giuventüna, ma na ün armo!

Che aspet ad arriver al Mer Mediterraun! Tuot ils passagers nu paun contempler avuonda quist queder imposant. E pür cur cha rivains vers las Pireneas: muntagnas, naiv, fluors e mer! Nos viedi tres la Frauntscha düra 21 uras, bain cun püssas lungias fermativas, però tuot tenor urari. Al cunfin get que tuot glisch. Nos char gniva accompagno d'ün impiego dal büro da viedi chi cugnuschaiva bain mincha impiego al dazi, e cun ün bunamaun e cigarettas vo que tuot glisch. A quels pochs chi tuchet d'avrir lur fagot, eira la prüma, ed eau craj eir l'unica dumanda: «Hest qualchosa da fümer per me?» Per me nu füt que ünguotta d'nouv, cugnuschand la corrupziun chi regnaiva in Frauntscha traunter bgers impiegos da stedi: Eau cumplaundsche cha que nun as meglidret.

Tres ün tunnel rivains a Port-Bou, la prüma staziun sün territori spagnöl. Nos bun accompagnadur ans banduna, ed uossa ho que nom da's sduvler asvessa. La controlla es exacta: Eau poss ingrazcher be a l'intermediaziun da l'ambaschadur svizzer a Madrid tres il Departamaint politic a Berna, ch'eau obtgnet il permiss da traverser la Spagna, siand eau per lur regulativ memma giuven. Quist regulativ nun es oriund spagnöl. El correspuonda al giavüsche dal cusdrin a B. e sto in connex culla guerra. Al dazi tuot passet bain fin tar las valischs. La prüma dumanda füt quella da las cigarettas: La prüma vouta in ma vita vez cha que po esser ün dischavantag da nun avoir ünguotta da fümer cun se, pazienzcha! Tuot ho sieu sulagl e sa sumbriva.

Già il prüm sguard a la staziun sün terra spagnöla ans disch cha cò regna poverted. La cuntredgia da Port-Bou a Barcelona es fich früttaivla e bain cultiveda. La viafier maina tres püssas galarias, e cur ch'ün sorta da quellas, as vezza stupends queders cul mer da quel bel blov chi'd es unic. Tuottas spuondas fin süsom be vignas, e sül cuolm üna baselgia u ün chastè. Apaina cha's es sül territori spagnöl, dvainta l'architettura bain differenta e fich tipica, s'armoniescha però bain culla cuntredgia. Ün queder inschmanchabel m'es resto adimaint: üna stupenda baselgia u clostra sün üna collina al mer intuorn Gerona. In trais uras e mez rivains dal cunfin a Barcelona; sün quist traiget füt da musser almain 6 – 7 voutas il pass, mincha mumaint eira cò ün cun u sainza unifuorma chi vulaiva nossa «buletta». Apaina rivos a Barcelona sun almain üna tschientina a la sortida da la staziun chi vöglan purter nossa valisch, tuots mez sdratschlieus e bgers be mats, e tiran ün a l'oter la cofra our d'maun. In mincha chantun es militer e pulizia, tuots cun la bajonetta sül schluppet, segn cha la regenza nun as fida memma.

Barcelona eira cuntschainta scu cited fich benestanta: Hoz regna accò causa la revoluziun dals ans passos üna misiergia bod na imaginabla. In Frauntscha vzet l'an passo tuot la guerra cun sia sgrischur – che aspet, quel battibuogl da fùgitivs, sudeda a l'abandun, duonnas, iffaunts, vegls, tuots in fùgia da l'inimih e dals attachs giò da l'ajer. Ma tuot que nun es da's metter culla misiergia chi regna hoz a Barcelona. Cò as vezza che bes-cha cha l'umaun po dvanter in sia ira! be desdrür tuot. Eau incleg auncha cha'ls revoluziunaris s'acquistettan tuot la roba da valor, ma che haune da demolir p.ex. statuas da la madonna, sfrachand giò töchs dal cho e da la membra, desdrüer las statuas vi da l'imposant monumaint da Columbus?

Da las pü bellas baselgias e dal pü grand hotel sül lö sun cò be pü ils quatter mürs. Quaunts invalids, saja sudeda, duonnas ed iffaunts; las vias plain murdieus. Fin mezzanot circuleschan orvs cun lur duonnas, chi portan magari ün iffaunt in fascha sün bratsch, dad ün caffè a l'oter, sgrizchand qualche instrumaint u chantand. Cò e lo crouda üna munaida aint illa coppetta. Il pü trist cha vzet füt üna not a las 2 üna mattetta da ses u set ans plajeda aint in ün töch schalun, sieu frerin da duos u trais ans sten indrumanzo a l'ur d'üna via, davaunt els la coppetta cun aint qualche bluozcher, sul sulets, üngüna persuna creschida intuorn els. Eau m'infuormesch zieva lur mamma; üna vuschina debbla disch: «Amaleda, bap mort in guerra». Observand l'expressiun da lur vista, am dumand: haun quists iffaunts üna vouta in lur vita mangio avuonda? Cu guardaro que our in lur abitaziun? – Tels exaimpels do que millis e millis, a Madrid

es que auncha pês. A vair taunta misiergia in ün pajais uschè rich d'minerels e früttaivel scu la Spagna, ans muossa que cha il pü terribel chi do sün terra es e saro la revoluziun in l'egen pajais.

Il viver es listess fich cher. Aint ils prüms hotels as survain 10 grams paun al di. Il lectur po partir que cun trais e quinter quauntas buchedas al past cha que do, e cun que as fer üna tschert'ideja da la misiergia chi regna accò. Il bap d'ün amih spagnöl am musset in quatter dis il bel e trid da Barcelona.

Cun duos dis retard parta il bastimaint «Villa di Madrid» als 21 gün la saira da Barcelona. La barcha datescha da l'an 1935. Düraunt la revoluziun gnit ella fabbricheda aint il port da Barcelona, dal 1939 alvanteda, e fin hoz dürettan las lavuors per la restituir. Nos viedi da plaschair es dimena il prüm zieva sieu lung bagn. Intaunt cha'ls passagers aintran, sortan ils pittuors ed oters misterauns; dapertuot la culur na sütta. Il bastimaint da 8600 tonnas po piglier sü normelmaing 300 – 340 persunas, hoz transporta'l 780 passagers sainza equipagi; barchinas da salvamaint sun cò be per 200 persunas. L'ultima glüsch da Barcelona svanescha. Il cuors da la barcha maina ün töch zieva la riva, uschè che vzains per part bain la cuntredgia cullas citeds e'ls ports da Tarragona, Valencia, Denia, Cartagena, Malaga, e zieva 34 uras viedi rivains al port prüvo da Gibraltar. Sün quist traget inscuntrains trais barchas spagnölas ed üna svizra invieda vers Genua. Vers Gibraltar do que ün pô dapü vita in quel sen, cha eroplans anglais e spagnöls faun lur patruglias.

I'l stupend port da Gibraltar as ferma la barcha. In üna barchetta s'approsma la pulizia inglesa, rampchand sü per la s-chela da corda; ad aintran in büro, controlleschan ils pass e la glista dals passagers, ad els già comuniche da tres la cumpagnia da la barcha; ün passager cun pass «meidi ollandais» vain transpurto a riva e nu tuorna pü inavous.

A Gibraltar restettans 36 uras. Be ils aviuns chi nu glivran da girer vi e no, ans tiran adimmaint la guerra. Vi da la cited e dals contuorns nun as bada ünguotta demolieu tres bombardamaints. Tuot ils posts dal militer sun fabbrichos aint il spelm. Barchinas giran vi e no cun giazettas e cigarettas, e'ls pas-cheders büttan pachificamaing lur raits aint il mer e nun as laschan disturber lur calma. Hoz as imaginescha forsa cha la via a Gibraltar stögli bod esser ün purgatori, e cha d'ün mumaint a l'oter stögli exploder üna mina, u cha qualche suotmarin ans detta molesta. Na pitschna füt la surpraisa cun vzair cha düraunt la not, ad es iglümino tuot il port e la cited culs contuorns, invezza cha in tuot l'Europa ils pajais in guerra e quels neutrels haun prescripziuns da severa s-chürdüna. Inua füss hoz ün punct strategic pü important cu Gibraltar? Cò e lo detonescha

auncha üna raketa per iglümener pü bain la via dal mer. La damaun parta ün convoi da 25 bastimaints da marchanzia, la granda part chargios cun öli e benzina. Mincha barcha es munida da duos chanuns. Listess vegnan ellas accumpagnedas da püssas barchas da guerra, e que davaunt, davous e da mincha vart, tuottas in lingia scu sudeda. Quist queder imposant nu pudaro eau mê schmancher

In 21 uras da viedi, darcho per part zieva la riva, rivains a Lissabon chi es hoz ün port important cun grand trafic, però displaschaivelmaing drizzo aint zuond a la veglia. La granezza p.ex. vain imbarcheda in sachs ed uschè transpurtada aint ils silos, invezza cha a Genua p.ex. vain que tuot fat cun pumpas chi faun la medemma lavur in ün pêr uras, que chi düra cò da las voutas fin 15 dis. Per 24 uras pudains banduner nossa barcha, ed in quist fratemp vzains nus bger da la cited chi es situada sün duos collinas a la riva dal port. Ella am tira per part adimaint a Turich. Davent da las collinas as ho que üna stupenda vista süls contuorns e sül port. Che differenza da quista cited e da Barcelona! Accò fluescha il commerzi scu mê per avaunt, però a nu spargnan neir da profiter da la congiuntura.

Sül fer not dals 26 gün vzains a's perder ils ultims cluchers da Lissabon aint il cotschen da la saira, e cun ün ultim sguard ed ün «adieu ed a revair in ün pêr ans» pigl cumgio da l'Europa.

Que avaiva gieu nom cha piglians la via directa per New-York, e nus quintaivans d'esser lo in och dis. Na pitschna füt la surpraisa la prosma damaun, cur cha constatettans cha giaivans exactamaing vers süd. Que avet nom cha fatschans üna fermativa a Tanger in Africa per piglier sü ün pêr emigrants da Paris, fùgieus a Marocco. Tanger es üna citedina agreabla e netta, l'architectura es bain differenta da quella da nos continent. Europeaus ed indigens vivan tuottafat separos; mincha quartier ho sieu character tipic. Ils indigens cun lur chapütschas cotschnas ans portan darcho las giazettas da nus fich apprezzedas, perche sün tuot il viedi nun udins üngüna novited: ad es severamaing proibieu dad installer ün radio, e tuot ils telegrams chi sortan ed aintran vegnan censuros in Spagna.

Zieva 15 uras ans mettains darcho in viedi, ma darcho vers süd-vest impè da nord-vest. Sün quista barcha va propi tuot a l'incuntrari; ans mainan forsa inua chi crescha il paiver u so il Segner inua. – Eu d'he temp da stüdger ün pô nossa barcha e sieus passagers. 99% sun emigrants güdevs, per granda part da la Germania, divers viennais e poch svizzers. Tuots vaun davent sfurzedamaing, saja il sforz direct u indirect. Els nu saun chapir ch'eau, scu liber Svizzer, vegn da quists temps i'ls Stedis Unieus, cur cha avess gieu üna piazza in mia patria. Eau pruvet da'ls fer cler mieu

punct da vista, dschand cha già al Politecnicum eira que sto mieu giavüsch dad ir a l'ester, e cha l'ultim do que eir in Svizra, scu dapertuot, tauntas testas e taunts chaprizis.

Que es difficil da chatter ils plects per descriver las relaziuns sün quaist bastimaint. Ils plects sun straordinaris, bod mincha passager peja ün oter: Il minimum sun 400 dollars, il maximum, pajo d'ün paraint da Rothschild, 3000 dollars, que sun 13'000 francs svizzers. La medemma cabina da 3000 dollars cuosta sül viedi da retuorn be 90 dollars. Listess es la barcha stachida, ün passager bod sün l'oter scu las furmias: Nus essans hoz in 780 passagers, invezza cha'l bastimaint es construieu normelmaing per 300 – 340 passagers. In ün local chi serva pel solit per marchanzia, dorman 130 persunas, per minchüna es fabrico ün töch let cun ün pêr assas, traunter quatter e quatter lets es be üna straglina stretta, inua cha nun es niauncha piazza per duos persunas. E per quist viedi pejane 400 dollars, que chi correspuonda in temps normels al plectsch da prüma classa per ir e turner sün ün bastimaint da luxus. Il manger es tscherts dis auncha pêr cu in ün champ da concentraziun per Güdevs in Germania, zieva duos ans da guerra. Dafatta l'ova per as laver eira fin Lissabon fich s-charsa, da las comoditeds niauncha da discuorrer. Da las minas e dals suotmarins nun eira dad avoir temma. Ma düraunt tuot ils 23 dis ans innatschet il prieveil cha rumpess our il tifus sün nos bastimaint cun sias lamentablas relaziuns igienicas. Meglder terrain cu accò in quist chod (perche a gaiavans vers l'equator) nu vessan ils bacils pudieu chatter, e dal punct scientific nu's so bod na chapir cha suot telas circumstanzas a nu rumpet our ün'epidemia. Tenor il güdicat da püs meidis stuaiv'esser nos ospidel il meglder gnieu da bacils.

La saira daiva que cò e lo musica da püs stupends pianists, alura gniva intuno üna chanzun, però adüna cun sentimaints d'increschantüna, e que'm faiva gnir la cumpaschiun cun quels povrets chi stuaivan banduner lur patria e nu savaivan scha la vzezzan mê pü. Üna saira vain chanto traunter oter eir «Wien, Wien, du Stadt meiner Träume»; ün sbreg d'anguoscha ed ils plects «Eau nu tegn pü our», ed üna duonna as voul bütter aint il mer. – Düraunt il viedi vez ed od bger ed avet lungias discussiuns per part interessantas pervi dal problem dals Güdevs. Eau imprendet a cugnuoscher glied fina ed zund inandret, però eir üna gianüra, als Güdevs stess fin hoz incuntschainta; sur dals ultims nu perdain plect. Eau dumandet vi e no cu cha els as chattan in quista cumpagnia, e na pitschna füt la surpraisa dad udir: «Brich da chesa». Ils oriunds Tudas-chs critichaivan ils Viennais e vicendaivelmaing. Sch'els nun as cumportan l'ün l'oter, avessan els dad esser taunt pü bainvis in

nossa cumpagnia! Tenor me po il problem güdev gnir schlio, be in als dand ün pajais, però na be sablun, inua haun la pussibilted d'existenza, d'imprender a's cumpurter l'ün l'oter ed ad amer üna patria, furmand üna naziun cun tradiziun ed istorgia. Be in als chatschand dad ün pajais a l'oter, nun es scholt quist problem. Neir a New York, cun sieus bod 2 1/2 milliuns Güdevs, nu sun els bainvis. A püs spordschet la Svizra ün asil. Quels nu savettan luder avuonda nossas instituziuns. Traunter ils pü antipatics passagers eiran bain ils rabiners. Duos da quels chi avaivan giodieu nos asil, purtaivan üna chapütschina da sain cun sü nossa vapa. Per me nun eira que ün plaschair da'ls vair cun quista chapütschina, cu ch'els as faivan aint bellas marüschlas in lur barba. Ün di cha discurriva cun üna terza persuna, oza ün d'els sieu chapeïn e cun ün tschert surrir am disch el: «Eau sun eir Svizzer ma nu se mundscher vachas.» In vardet ho el ün pass tudasch cun sü ün clap J chi voul dir Güdev: Quist'es la peja per que cha la Svizra al spordschet ün asil! L'agir da quist apostel am fet propi saglir las vainchequatter, e cun ün surrir, bain sfurzo, al dschet: «Que am displescha, mieu signur, El as sbaglia, mieu nom es Isaac Grünspan da Palestina.»

Da Tanger davent navigiains vers las Islas Canaras, üna colonia spagnöla, per ans provianter cun öli, siand cha quel es lo pü bunmarcho. Zieva implieu il tanc, vain nossa partenza suspaisa dad ura ad ura. A Las Palmas vain sbarcheda üna bela; üna poppa, naschida sül viedi e numneda Palma, pisseret cha'l numer nun as diminuescha.

Intaunt spettaivans nus bain cun ün pô melfiduzcha sülla partenza chi gniva adüna surtratta. Ils motivs nu cugnuschaivans, uschè cha tschertüns cumanzettan ad inventer tuot il pussibel. Intaunt rivet ün bastimaint da marchanzia da Spagna, e tuot in üna vouta avet que nom cha'l radio da Berlin e zieva eir quel da Beromünster hegian comunicho cha nossa barcha, cun tuot la gliעד, saja steda victima d'ün torpedo e cha a Barcelona a protestan ils relaschos cun innatschas davaunt l'edifizi da la cumpagnia maritima. Sün nossa barcha eira üna barunessa da Vienna chi quintaiva inavaunt tuot las bajarias, e bainbod la battagettans il «Wiener Journal». Quist journal am quintet la nouva da Beromünster e'm dschet: «Anguoscha, ils mieus varon digià fat funarel per me, che dessi fer?» «Che fer? Dir da fer darcho battaisem!» – Mincha mumaint gniva invento ün'otra grossa; eu craj cha'l cuolm füt la seguainta: cha'ls Russ hegian circundo Berlin (zieva 6 dis da guerra!), e cha la barcha spetta be il cumand da'ns transpurter directamaing a Hamburg! Nos journal, cur cha gnivan ün pô grossas, giaiva aunz a dumander a nos preir spagnöl, e quel, impè da taschair, dschaiva, eau craj per princip, sün trais dumandas duos voutas schi ed üna na.

Intaunt ans permettettan ils respunsabels da banduner il bastimaint. In tuot restettans ses dis a Las Palmas, e quels nu fütan bels, vis cha vaivans adüna quell'intschertezza e la temma da gnir internos dals Spagnöls; que chi füss sto üna düra penitenza. A Las Palmas chat ün Svizzer turno da l'Africa chi spetta daspö ün an e mez sün la pussibilted da turner in patria. Fintaunt ch'el ho ün visum, schi scadan quels dals oters pajais u nun es pü cò üngün bastimaint; uschè vo'l adüna zievagiò melgrò l'agüd da nos consul. Bellas vistas per l'avegnir! Che fer? Eau vegn tar la Shell chi ho cò grands deposits e dumand sch'els am occupeschan; eau fess mincha lavur, da simpel lavuraint fin chemiker, sainza peja, be per avoir occupaziun, bain culla sprauza da river aunz u zieva Būmaun cun l'agüd da mia firma i'ls Stedi Unieus. Quetaunt forsa sün üna barcha da benzina in viedi per l'America Centrala.

A Las Palmas nu vzet be üna tipica cited tropica, dimpersè ad insagettans eir il chod dal mais lügl. Perche cha nus restettans cò ses dis, nu gnittan a savair üngüns da tuot ils passagers. Che hallo cha que füt, cur cha, zieva tschinch dis, que avet nom cha partans! La barcha maina zievavi Santa Cruz e Canarife. Che aspet, ün pèr muntagnas be spelm, chi pizzan our dal mer! Ed uossa vo que in lingia directa vers New York. Listess nun inscuntrettans sün tuot quist traget üngün'orma. Vers saira as muossan cò e lo delfins, peschs da var 1,5 m lungezza chi faun sagls elegants a la surfatscha dal mer. Sün tuot mieu viedi da l'En al Mississippi det que be ün cuort temporel aunz cu river a New York. A passaivan dis e dis sainza vair üna nüvlina. Bain il pü bel d'ün viedi sül mer es que da vzair l'alver e'l tramunter dal sulagl cun sias culuors taunt differentas e tipicas. Pustüt la saira paraiva il sulagl propi üna culla cotschen cotschen fö chi vules funder aint il mer. Eir la glüna appara cò bain differenta cu sül pajais. A minchün chi ho occasiun dad ir sül mer poss be arcumander da passer üna not intera sülla punt da la barcha: il tramunt dal sulagl, la glüna s'adoza our dal mer, milli stailas al firmamaint, l'aurora da la damaun, ova e darcho be ova, tü odast adüna be quel schuschuri monoton da la barcha chi taglia las uondas. Tuots quaists different aspects e magari auncha qualche vegl problem filosofic chi vain darcho actuel: tuot que nun at lascha niauncha il temp da t'impisser ün mumaint sülla sön.

L'ochevel di ans portan randulinas ün salüd da terra ferma. Ad essans in vicinanza da las islas da Bermuda. La dumengia, ils 13 lügl la damaun, vzains da dalönch ils immens edifizis da New York e la statua da la liberted. Sül mer nascha ün pô vita. Già ün töch aunz cu river i'l port vain la pulizia e controlla las relaziuns igienicas. Intaunt eiran sdasdos ils

Spagnöls. Daspö 48 uras gniva lavo, cunagieu e dischinfetto. Tuot s'allegra sülla giazettas, perche sün tuot il viedi nun ans det la barcha üngünas noviteds da sieu radio. Düraunt quist temp udit per la peja tauntas e tauntas noviteds chi in Svizra ed utrò gnaron publichedas pür zieva la guerra. Il trattamaint dals Güdevs in Germania ed Austria es fich different, a nun es bod na da chapir la brutalited üseda i'l 20avel secul invers ils Güdevs. Impü am dschettan eir che chi'd es dad incler cun dir «bombas crudettan be in libra champagna u quartiers da lavuraintas!» – Ad avettans püssas controllas; eir schurnalists gnittan sülla barcha a s'infurmer, e'ls Spagnöls (que ch'eau nu vess spetto) als mussettan mincha gnieu e quintettan da las relaziuns e dals menüs. Sün quist unic viedi fet la barcha ün guadagn dad 1'300'000 francs svizzers, e na schmancher üna barcha chi sto avierta normelmaing a 300 – 340 passagers.

Cun milli dalets büttet mias pillas cunter il mel da mer aint ill'ova, bain cun üna tscherta satisfacziun da mia chemia chi, la prüma vouta ch'eau la clamet in agüd per me stess, nun am laschet in imbarraz. Bain bgers bandunan la barcha cul sentimaint: che cha l'avegnir ans spordscha aint il nouv pajais nu savains, però üna chosa es tscherta: quist viedi ans fet sager che cha que voul dir da renunzcher in vita pratica, ed a tuottas dischillusiuns da l'avegnir pudains vzair in fatscha cun üna tscherta experienza.

A las trais rivains in ün port inua ans spetta bgera gliued, ed a las tschinch cumanzains a banduner la barcha. Tuot s'allegra da banduner il bastimaint, ma che fo que our da river ün'ura aunz u zieva? Oramai essans a destin. Però tuots nu saun chapir quetaunt, ed a las controllas do que ün stumplöz invi ed innò, e l'ultim mumaint do que aunch'ün intermez cun ün Güdev da la Prussia. Nu basta que da's squitscher tres culs cunduns, na, quista bes-cha – nu'l se propi na tituler otramaing – drouva dafatta ils puogns invers üna duonnetta chi al disch: «Be plaun, ün zieva l'oter.» Ils impiegos americauns vezzan que, tschunchan dalum la lavur, impleschan cun lur calma tipica lur pipina, piglian lur interessant chapè da Panama e vaun culs plets: «Gè in let e stüdgè che chi es maniera; turnè be tar vos bel mneder, nus nu s'avains clamos no cò.» (E radschun ch'avettan.) Bain cun varquauntas blastemmas giò per quista gianüra da l'impussibel vegn per la 23evla vouta giò sün mieu cuz poch pü lam cu la salascheda.

Il di zieva a las nouv bandun la barcha; la controlla da las valischs. Tuot vo scu in schlitta, ad essans in America. Pür aint il taxi survegn ün'ideja da las dimensiuns dal port da New York. Quel pera bod da nu piglier fin. Bgers grands bastimaints da trafic, scu p.ex. eir la «Normandie»,

sun staziunos accò, faun intaunt ruegen e spettan sülla fin da la guerra, ma cura?

La saira am maina ün amih püssas uras per New York intuorn ed am fo attent a tauntas e tauntas chosas. Eau vzet già las pü grandas citeds da nos continent, però üngüna nun as po metter cun New York chi cumpiglia hoz cun sieus contuorns bod 12 milliuns abitants: que es bod 3 voutas la populaziun da la Svizra, tuot concentro in ün'unica cited. Che ögls a passer per la via pü granda ed importanta da New York, la tschinchevla avenue, e pür la saira, tuot iglümino, e millis e millis da reclamas da glüsch; dimensiuns apaina imaginablas per quel chi las vezza per la prüma vouta; e quels immens stabilimaints specielmaing aint il Rockefeller-centrum, ün quartier da büros e bancas. Il pü ot es l'Empire State Building cun ün'otezza da 381 meters e 102 plauns. Quel edificzi es ün triumf da la tecnica, specielmaing da la statica, tuot in fier e cement armo. Che vista sur cited e port ch'eau avet davent da l'ultima lobia! La gliעד sün via paraiva davent da lo be tauntas furnias, e vzend cu cha quel immens trafic dad autos vain reglo per granda part tuot automaticamaing cun glüschs fo que bain impreschiun. Ils novs grands edificzis, scu quel surnomno, il Chrysler-Building ed oters, sun eir architectonicamaing buns, fabrichos per part in fuorma da cluchers. Taunt pü abominabels sun ils vegls, exteriumaing ünguott'oter cu üna clap chascha da macaruns cun ün pêr milli fnestras. Qualchosa tipic per New York es eir cha cò chattast üna via importanta, be affers, e poch dalöntschi ün quartier da poverted u da neghers. L'Europeaun s'imagescha cha New York ed otras grandas citeds americaunas sajan ün grand edificzi sper l'oter. In vardet es que tuot oter. In ün quartier sun ils immens edificzis, però in ün oter sun tauntas e tauntas vias be cun chesinas dad üna famiglia cun lur töch pro davaunt porta. Quetaunt vzet eir a New York, però auncha bger dapü in citeds pü pitschnas.

Üna persuna, culla quela eau fet cugnuschentscha a New York am maina üna saira sülla piazza d'aviuns da New York, numneda Della Guardia. Che plaschair, da manger üna buna tschaina sün quella terrassa immensa e survair quel trafic sainza fin. Sün quista unica piazza arriva e parta in media mincha 5 minuts ün aviun da trafic, e que di e not. Que vo e vain d'ün cuntin. Tü vezzast la saira ün punct cotschen al firmamaint, il sequiteschast, e zieva 5 minuts as placha üna bella maschina eleganta, e 30 – 50 u püs passagers sortan da quella. Ils eroplans rivan da tuottas direzziuns pussiblas.

Il tip americaun es fich servizchavel, sincer, amiaivel ed adüna da buna glüna e la quietezza in persuna. Che plaschair ch'el e sia duonna haun da

mas-cher d'ün cuntin lur tschicca da gomma nu se da'm declarer, ne hoz e sgür neir in vainch ans. Mieu amih, impiegos da mia nouva firma a New York scu eir a St. Louis ed a Dayton, tuots dumandan scha'm possan güder our cun raps. (Pera cha'ls Europeaus chi rivan in America stöglian esser pel solit chüzs, uschè cha avair da las voutas la chüzza nun es be il monopol dal stüdent.) Na pitschna füt la surpraisa dad udir cha a New York scu eir in Svizra nun avaivan gieu ün pêr dis üngünas novas da nossa barcha, ed ils differentes büros da trafic nu savaivan dir oter cu: «La barcha Villa de Madrid es 'scrudeda'. Voul dir cun oters plets: nos viedi dad Odysseus ans mnet l'ultim sülla carta da menü dals peschs.»

Zieva ün pêr bels dis passantos a New York riv eau in 19 uras in ün traget da 1500 kilometers sur Harrisburg, Pittsburg (Winterthur americaun, be claps chamins e fulia), Columbus ed Indianapolis a St. Louis. Ils chars da turists (be üna classa) sun drizzos aint fich cumadaivelmaing e pratics, mincha fracasch dal tren es bain solo. Buna ventilaziun pisserescha per temperatura agreabla e cha üngün nun hegia dad avrir fnestras. Sper il char da manger es ün seguond inua cha's po udir il radio, fer la partida, fümer, e sün mincha granda staziun vegnan purtedas aint il char las ultimas giazettas. In pü es üna staunzina inua, zieva dictat, vain scrit be quaunt e che cha's giavüscha (cundiziu: savair anglais). Il bigliet per tuot quist traget cuosta be la bagatella dal dobel dal bigliet Engiadina – Genevra, simpel, 3. classa.

St. Louis es la centrala dal «middle-west», cited tipica americauna, siand cha i'l ost es l'infiltraziun da cultura ed üsaunzas europeas bain granda. Eir accò aint il centrum: grands edifizis ed a la periferia vias e vias cun chesinas d'üna famiglia cun lur töch pro davaunt porta, e bod uschè quiet scu giò Susauna pigliand our las uras cha's vo e vain da la lavur. Siand cha tuottas citeds americaunas nu sun veglias, sun tuottas scoulas, universiteds, ospidels, museums etc. immez ün vast pro; giardins zoologics e parcs publics bod sainza fin s'inclegian da se.

A St. Louis füt ün pêr dis giast d'üna famiglia svizra chi'm cugnuschaiva aunz be da nom. Ella am demusset in tuot e dapertuot ün'ospitalited exemplarica chi prosperescha be da quista vart da l'ocean. Scu già manzuno, sun que trats tipics da la glied d'accò. Traunter oter am mussettan ün film in culuors ch'els haun fat dal 1939 in Svizra: s'inclegia da se cha bgers queders eiran da quella Landi inschmanchabla, impü püs d'Engiadina. E na pitschna füt mia surpraisa da vair accò, a la riva dal Mississippi, na be nos cher En, dafatta mia chesa paterna. Üna plazza speciela in quel film da culuors ho il costüm engiadinais, quel es propi fotografo in sias culuors unicas da tuottas varts pussiblas. Pürcò vez cu

cha ün Svizzer, na creschieu sü in Engiadina, apprezzescha e stima nos costüm, vstieu d'onur. Darcho m'impais a l'an passo in Engiadina ed a la festa da l'Uniun dals Grischs inua ch'ün pêr tulipanas creschidas sü in nossa val (d'üna vschinauncha vaschina) sutettan sün quel bal in «chotschas da skis a cuogn», invezza cha in tschertas occasiuns, dafatta sur munts, las vzet in costüm engiadinais.

Duos plets dal Mississippi: el es bain il pü grand flüm dal muond, ma sgür na il pü bel. Cur cha vegnan las plövgias da prümavaira, e cur cha la naiv alguainta i'ls stedis dal nord, so el musser curiosamaing ils daints a la populaziun, mettand suot ova interas cuntredgias. Üna punt a St. Louis, bain pü largia cu il let dal flüm, ho üna lunghezza da 2.9 kilometers.

Il concern am placha a Dayton aint ils lavuratoris da retschercha da substanzas artificielas plasticas e da gummi artificiel. Uschè tuorn darcho 500 kilometers vers ost, e quista vouta in ün char da Pullman, cuntshaints pervi da lur comodited e luxus unic: p.ex. as po, adonta dal grand chod, drizzer in sieu cupè la temperatura cha's giavüscha, üna chosa agreabla güsta düraunt la not. Ün nair am dumanda a las quauntas ch'el am dess sdasder. Mieus impissamaints eiran però già tar la Pardunaunza a S-chanf, siand hoz, ils 21, güsta la terza dumengia da lügl, e que am paraiva be dad udir quels prüvos valzerins e cò e lo la mazurca u qualche galop. Eir quella festa as müdet cul ir dal temp; resto es auncha pels iffaunts las lotarias e dutscharias, per la giuventüna il bal tradiziunel e'l tir da schaiugia. Cul fervent giavüsch cha eir in avegnir possan noss tregants piglier lur schluppet da *militer* giò da paraid ed as participar a tirs da schaiugia in üna Svizra adüna libra ed independenta, m'indruminz sten e bain, taunt pü cha sper me as rechatta adüna ün sachet cun terra da nos üert a S-chanf.